

Опубліковано: Збірник наукових праць учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції “Фахова мова як динамічний функційний різновид загальнонародної української мови” (м. Луганськ, 30-31 травня 2013 р. – Луганськ: Вид-во “Ноулідж”, 2013. – С. 74-79. – 0,4 др.а.

УДК 81’373.21(477.61)

Ірина Магрицька

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

УРБАНОНІМІКА ЛУГАНСЬКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ МІСТА

У статті досліджено урбаноніміку Луганська як складову культурного простору сучасного міста, окреслено проблеми консервації радянських найменувань внутрішньоміських об’єктів і порушення чинного українського законодавства в топонімічній сфері на місцевому законодавчому рівні.

Ключові слова: урбаноніми, урбаноніміка, топоніми, регіоналізми, регіональна мова, державна мова, транслітерація, культурна самоідентифікація.

Народи, які обирають шлях самостійного розвитку, найперше дбають про те, щоб культурний простір їхніх молодих держав не був обтяжений знаками колоніальної або імперської доби. Безліч прикладів цього можна знайти в європейських країнах, що в минулому мали «комуністичну» орієнтацію.

Важливою складовою культурного простору сучасного міста є урбаноніми – назви вулиць, кварталів, площ, провулків тощо. Вони не лише є своєрідними пам’ятниками історії та культури народу, що тут проживає, а й самі формують його ідентичність, виховують молоді покоління.

За визначенням Н. Подольської, урбаноніми (від лат. *urbanus*) – це різновид топонімів, які є власними назвами об’єктів у міських населених пунктах; у комплексі ці назви утворюють вербалізований знаковий код просторової організації міста [6 : 139].

Інтерес до топонімічних питань, насамперед в аспекті практичної урбаноніміки, особливо зростає в періоди різких, кардинальних суспільно-політичних перетворень. А оскільки нині ми переживаємо один із таких переламних періодів національної історії, то

наша увага до урбанонімів як важливої складової топонімічної сфери є цілком закономірною.

За свідченням учених, проблема міської топонімії, будучи тісно й нерозривно пов'язаною з політичним, культурним і соціально-економічним аспектами повсякденного практичного життя, завжди виходила за межі вузькофахового мовознавчого дискурсу [5]. На думку С. Грабовського, назви вулиць разом із меморіальними знаками об'єднують поняття «символи», і такі суспільно важливі символи є не лише віхами соціальної пам'яті, а й дороговказами на шляху в майбутнє [1]. М. Чугаєвський наголошує на важливій політико-топонімічній функції мови в процесі національної самоідентифікації, оскільки топоніми містять у собі значний обсяг історико-політичної та ідеологічної інформації [7].

Закон України «Про географічні назви» [2] підкреслює також важливе значення топонімів у плані національної безпеки й державотворення.

Пораховано, що нині, на 22-му році української незалежності, радянської топоніміки в назвах центральних вулиць наших населених пунктів у 20 разів більше, ніж власне «незалежницьких» найменувань (наприклад, на честь *Гетьмана Мазепи, Михайла Грушевського, Січових Стрільців, Незалежності, Героїв Крут, Олени Теліги* тощо) [8]. А в Луганську – найсхіднішому обласному центрі – останні назви взагалі майже відсутні.

Як відомо, більшовицька влада вольовим рішенням масово перейменовувала не лише вулиці, а й населені пункти (так з'явилися ойконіми-радянізми *Сталіно, Леніне, Троцьк, Ворошиловград, Дзержинське*), водні об'єкти (річка *Сталінка*, водопій *Енгельса*); революційний дух торкнувся навіть антропонімів: *Владлен* (скорочене «Владимир Ленин»), *Вілор* (аббревіатура від фрази «Владимир Ильич Ленин освободил рабочих»), *Кім* («Коммунистический интернационал молодежи»), *Сталіна* (від «Сталин»), *Октябринна* (пов'язане з «Октябрьская революция»).

Комунізм офіційно відійшов у минуле, але знаки тоталітарної доби досі фігурують у найменуваннях топооб'єктів Луганська. Сьогодні тут аж три вулиці *Леніна*, є площа *Леніна*, дванадцять *Ленінських* провулків. З мапи міста не зникли вулиці імені *Карла Маркса, Ульянова, Крупської, Дзержинського, Калініна, Менжинського, Рози Люксембург, Пархоменка, Кірова, Свердлова, Якіра, Артема, Революційна, Павліка Морозова*, площа імені *Горького* й багато-багато інших. Один із мікрорайонів Луганська називається «селище *Косіора*».

Який виховний потенціал містять ці назви, які історичні особи за ними стоять? Так, перший секретар Ленінградського обкому ВКП(б) Сергій Кіров, наприклад, колись сказав:

«Карать, не только карать, а карать по-настоящему, чтобы на том свете был заметен прирост населения благодаря деятельности нашего ОГПУ». В'ячеслав Менжинський був одним із організаторів сталінських репресій. Станіслав Косіор – безпосередній організатор політики фізичного і духовного геноциду українського народу, що виявився в ліквідації «українізації» і проведенні політики русифікації, здійсненні штучного Голодомору 1932-1933 років в Україні, розгортанні антиукраїнського терору, фабрикуванні численних політичних процесів та масовому винищенні національної інтелігенції. Пролетарський письменник Максим Горький на схилку літ оспівав ГУЛАГ, Біломорканал, «перековування» різноманітних «елементів» силами ОГПУ, а на додачу заперечив сам факт існування української мови. Артем (Федір Сергєєв) – знаний сепаратист та українофоб, що виділявся цими якостями навіть серед більшовиків, творець сумнозвісної «Донецько-криворізької республіки», червоний полководець, котрий особливими подвигами на війні не уславився, зате вміло забезпечував порядок під час Голодомору. І подібних урбанонімів у Луганську – безліч.

Поряд із трафаретними радянськими топонімами, луганські вулиці зберігають й оригінальні регіоналізми, як-от: тупик *Паризької комуни*, вулиці *Старих більшовиків*, *Юних піонерів*, *Червоного Профінтерну*, *МОПРу*, *Броненосця «Потьомкін»*, 1-й проїзд вулиці *21-го МЮДу*, садиба *1-го тресту їдалень* тощо.

Є в Луганську й зовсім екзотичний, як для демократичної країни, топонім – вулиця імені *ОСО*. Одна мешканка цієї вулиці на наше запитання, чи знає вона, що означає ця назва, відповіла: «А що? Гарна була людина – *ОСО!*». Насправді ж в СРСР у період 1922-1953 рр. при НКВД, ОГПУ та МГБ існував позасудовий орган, який називався «Особое совещание», на якому було прийнято рішення про страту понад 10 тисяч людей, позбавлення волі – 360 тисяч, заслання – майже 70 тисяч, інше (примусове лікування у психіатричних закладах, депортація тощо) – більше 3 тисяч [4].

Переважна більшість місцевого населення спокійно ставиться до таких найменувань і не переймається ними. А от представники проукраїнської громадськості неодноразово зверталися до депутатів міськради з вимогою прибрати з мапи міста історично віджилі й просто ганебні для незалежної держави назви.

Так, ще на початку 90-х років великий український патріот, ініціатор багатьох державницьких справ, лікар Юрій Єненко як депутат Луганської міськради наполягав на перейменуванні вулиці *ОСО*. Були й пропозиції увічнити в назвах луганських вулиць імена видатних українців, зокрема Бориса Грінченка – укладача славного 4-томного

тлумачного «Словаря української мови» (1907-1909 рр.), який жив на Луганщині шість років і саме тут почав роботу над цим словником.

Один із останніх листів такого змісту містив вимогу щодо реалізації президентського указу № 250/2007 про ліквідацію символіки тоталітарного режиму. Громадськість пропонувала внести на розгляд сесії Луганської міськради питання, пов'язане з перейменуванням топонімічних об'єктів, названих іменами катів українського народу – *Якіра, Косіора, Тухачевського, Уборевича*, а також вулицю *ОСО*, і висловлювала сподівання, що очищення від ідейної спадщини більшовицького тоталітаризму як організатора одного з наймасовіших у світі народобивств сприятиме моральному оздоровленню нашого суспільства, вихованню молоді на засадах справжньої демократії і гуманізму.

Місцева громада так і не отримала від депутатів звіту про їхню бездіяльність у цій царині, а от на офіційний запит провідного радника ВГО «Альянс “Майдан”» Олександра Северина про вжиття заходів щодо виконання названого указу президента, а також указу № 75/2010 «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» міськрада таки відповіла: мовляв, в інфраструктурі Луганська взагалі немає об'єктів, названих на честь організаторів Голодомору та політичних репресій, та й сама інформація про перелік осіб, причетних до цього, в міськраді відсутня [9]. Автор відповіді, заступник міського голови Олександр Ткаченко зауважив, що причетність осіб до політичних репресій має встановлювати суд, а на перейменування в міському бюджеті немає коштів (але при цьому він умовчав той факт, що на розвиток російської мови з того ж таки бюджету щороку виділяються мільйонні суми).

А от щодо належного вшанування учасників боротьби за незалежність України – луганців – Ткаченко удав, що мова тут іде виключно про живих людей (нібито немає загальноукраїнських борців за цю справу, а також уже спочилих місцевих патріотів – таких, як Борис Грінченко, Микола Руденко, Іван та Надія Світличні, Юрій Єненко), і роз'яснив О. Северину, що ці патріоти й сьогодні є активними політичними і громадськими діячами й активно залучаються до співпраці з органами місцевого самоврядування.

Як голова Луганської обласної філії Асоціації дослідників голодоморів в Україні, кілька років тому я теж зверталася до Луганського міського голови Сергія Кравченка з подібною пропозицією, зокрема рекомендувала одну з вулиць обласного центру перейменувати на *Бориса Грінченка*. У відповіді С. Кравченка йшлося про недоцільність такого перейменування і висловлювалася надія на те, що коли збудують у місті якусь нову

вулицю, то тоді вже її можна буде назвати на його честь. Але ж відомо, що будівництва в Луганську за всі роки незалежності практично немає.

Аж ось недавно пошукова система в Інтернеті видала інформацію про те, що в Луганську вже є вулиця імені *Грінченка*. А віднедавна тут є й такі приємні для «незалежницького» вуха топоніми, як вулиці імені *Стуса*, *Богуна*, *Грушевського*, *Відродження*. Але чи варто радіти з цього приводу? Мабуть, ні, бо ці вулиці розташовані на віддалених околицях міста, і складаються вони лише з двох-трьох приватних будинків. Цілком очевидно, що таке найменування зроблене це з розрахунком на те, щоб центральні вулиці міста вже ніколи не отримали ці назви.

А 2002 року луганські депутати зробили справжню топонімічну революцію, аналогів якої немає в Україні. Усупереч нормам українського правопису (яких бездоганно дотримувалися навіть радянські чиновники), вони ухвалили рішення, яким запровадили написання назв вулиць, транслітерованих із російської мови. У результаті замість орфографічно правильних назв виникли власне регіональні абсурдні найменування-покручі: вул. *300-летія Воссоєдінення*, *Советская*, *Лесі Українки*, *Т.Г.Шевченко*, *30-летія Перемоги*, *18-го Партс'їзда*, *Карпенко-Карого*, *Брестской крєпості*, *Красная площадь*, *Українская*, *Остана Вішні*, *Зв'язна*, *Братьєв Серодєдєнко*, *1-й П'ятилеткі* тощо. Таких назв годі ще десь пошукати!

Немає сумніву в тому, що з кваліфікованими й політично незаангажованими філологами луганські депутати не радилися, коли змінювали таким чином місцеві урбаноніми. І це рішення міськради виконується бездоганно й послідовно – в паспортних столах, на підприємствах та в організаціях, у рекламних оголошеннях і на білбордах.

Відразу ж після впровадження 2012 року Закону України «Про засади державної мовної політики» майже на всіх будинках центральної частини міста Луганська з'явилися таблички з адресами, на яких узагалі відсутні написи українською мовою, а лише російською та англійською – наприклад, *ул. Советская, 8 – Sovetskaya Str., 8*. Хоча ще недавно на таких табличках замість *ул. Советская* було написано *вул. Радянська*. Очевидно, що ця новація є практичною реалізацією винесеного луганськими депутатами відповідного рішення, яке стало своєрідною інтерпретацією терміна «регіональна мова» (у Луганську такою мовою стала російська) як ключового поняття названого Закону.

Однак сам Закон щодо цього установлює дещо іншу норму: «Топоніми (географічні назви) – назви адміністративно-територіальних одиниць, залізничних станцій, вулиць, майданів тощо – утворюються і подаються державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова або мова меншини, поруч із топонімом державною мовою

відтворюється його відповідник цією регіональною мовою (мовами). У разі потреби наводиться латиноалфавітний відповідник (транслітерація) топоніма, поданого державною мовою [3].

Вище ми констатували, що в місті Луганську сьогодні є аж три вулиці *Леніна*, площа *Леніна* і дванадцять *Ленінських* провулків. Українське ж законодавство і тут дає зовсім інше тлумачення: «Присвоєння однієї і тієї ж назви кільком однорідним географічним об'єктам у межах одного населеного пункту або району не допускається» [2].

Отже, на прикладі убаноніміки Луганська ми бачимо, що міська рада, порушуючи чинне законодавство, не лише міцно консервує пострадянську ментальність місцевих мешканців, а й формує в них проросійську регіональну ідентичність. А це дає нам підстави стверджувати, що місцевий законодавчий орган політизує та ідеологізує топонімічну функцію мови й таким чином перешкоджає процесові культурної самоідентифікації мешканців найсхіднішого обласного центру.

Література

1. Грабовський С. Зустрінемося на вулиці Комуністичній? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2007/10/11/3300688/>
2. Закон України № 5029-VI від 03.07.2012 р. «Про географічні назви» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2604-15>
3. Закон України № 4651-VI від 13.04.2012 р. «Про засади державної мовної політики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
4. Кіпіані В. Ми навіть не знаємо, як здобували незалежність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chornomorka.com/archive/a-2204.html>
5. Мамалига А., Данильчук А. Актуальні проблеми міської топоніміки і публікації мас-медіа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2131>
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
7. Чугаєвський М. На часі топонімічна реформа // Пам'ятники України. – 2001. – № 1-2. – С. 17-21.
8. 20 років Незалежності: Ленін все ніяк не Goodbye! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/37123/20_rokiv_Nezalezhnosti_Lenin_vse_nijak_ne

9. Як виконуються «символічні» укази Ющенко. Луганськ [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: <http://maidanua.org/static/news/2011/1306159050.html>